

Contradictions were observed in the conduct of state punitive line too. On the one hand, it was a significant step up from the Stalinist penal system by expanding the rights of prisoners, procedural rules, which led to a softening of the repressive pressure on the population.

On the other hand, the state retained its attitude to dissent; applying the new forms social exclusion of dissidents, for example, applying to them the impact of psychiatric measures.

These moments hampered consolidation of the new format of normative behavior in the minds of ordinary citizens, and gave rise to "double standards", the imbalance between what is declared and what actually happened.

Key words: Khrushchev thaw; law enforcement; normative behavior; new forms social exclusion; voluntary civil police; civil judges; civil assistant investigator; civilian prosecutors; civil lawyers.

REFERENCES

1. On approval of the Principles of Criminal Legislation of the USSR and the Union Republics (1959), *Bulletin of the USSR Supreme Soviet*, № 1, art. 6 (rus).
2. Interview with Barabash, Irina, 1947 was born., Chernivtsi. At the time when she went to school, she lived with she's parents in Skadovsk, Kherson region.
3. Abdullin A. (2005), The experience of fighting crime in the Donbass in 1953-1964, Donetsk, p. 82 (ukr).
4. Mulukaiev R. S., Malygin A. Ya., Yepifanov A. Ye. (2005), History of domestic law enforcement agencies, Moscow, p. 269 (rus).
5. Mykhailenko P., Kondratiev I. (2000), History of Ukraine in the police documents and materials, Kiev, Vol. 3: 1946-1990, p. 614 (ukr).
6. Lebina N. B., Chistikov A. N. (2003), Babbitt and reform. Paintings of everyday life of the citizens in the years of NEP and Khrushchev's decades, St. Petersburg, p. 270 (rus).
7. Pyzhikov A. (2002), Khrushchev's thaw. 1953-1964 (Part 7), available at: <http://lib.rus.ec/b/195246/read> (rus).
8. Luneyev V. V. (1997), Crime in the XXth century. Global regional and Russian trends, Moscow, p. 64 (rus).
9. Abdullin A. (2005), The experience of fighting crime in the Donbass in 1953-1964, Donetsk, p. 179 (ukr).
10. Pyzhikov A. (2002), Khrushchev's thaw. 1953-1964 (Part 7), available at: <http://lib.rus.ec/b/195246/read> (rus).
11. Chalidze V. (1990), Criminal Russia, p. 323 (rus).
12. On the reinforcement of serious crime. Decree of the Presidium of the Supreme Soviet on May 5th, 1961 (1961), *Bulletin of the Supreme Soviet of the USSR*, vol. 19, art. 207 (rus).
13. Mykhailenko P., Kondratiev I. (2000), History of Ukraine in the police documents and materials, Kiev, Vol. 3: 1946-1990, p. 332 (ukr).
14. Mykhailenko P., Kondratiev I. (2000), History of Ukraine in the police documents and materials, Kiev, Vol. 3: 1946-1990, pp. 288-289 (ukr).
15. Pyzhikov A. (2002), Khrushchev's thaw. 1953-1964 (Part 7), available at: <http://lib.rus.ec/b/195246/read> (rus).
16. Luneyev V. V. (1997), Crime in the XXth century. Global regional and Russian trends, Moscow, p. 185 (rus).

© Міхеєва Оксана

Надійшла до редакції 08.11.2013

УДК 94 (0.036) (477) "1930"

МОЛОТКІНА ВАЛЕНТИНА,

*доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії та культури України
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*

ВИЛУЧЕННЯ ДРУКОВАНОЇ ПРОДУКЦІЇ ЯК ЗАСІБ БОРОТЬБИ З ІНАКОМИСЛЕННЯМ В УКРАЇНІ В 1930-ті рр.

У статті аналізуються основні причини проведення масових вилучень друкованих видань з обігу в радянській Україні в 1930-і рр. Показано, що в умовах формування тоталітарного суспільства й розгалуженої адміністративно-бюрократичної системи контролю за видавництвами та друкованими виданнями вся друкована продукція ретельно вивчалася на предмет її відповідності ідеологічній політиці держави. Особливо системному політичному контролю та ідеологічному редагуванню підлягала українська книга, у якій найчастіше, за твердженням влади, "проводилися дрібнобуржуазні націоналістичні погляди". Конфіскації підлягали книжки, у створенні передмови чи в редагуванні, упорядкуванні яких брали участь так звані "шкідники" та "націоналісти". Вилучалися твори авторів-"ворогів народу" та книги, авторами яких були репресовані партійно-радянські керівники.

Ключові слова: бібліотека; видавництво; видавнича справа; друкована продукція; ідеологія; книги; література; цензура.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Систематичний нагляд та контроль за всіма видами друкованої продукції, яка ретельно вивчалася на предмет її

відповідності ідеологічній політиці держави, в 1930-х роках здійснювала державна цензурна структура (Наркомос УСРР із його структурними підрозділами Голов-

№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.

літу, ЦУСД, Головополітосвіти, а також ДПУ та НКВС та партійні органи). Партійно-державні органи та інститути цензури, здійснюючи ідейно-політичний нагляд за літературно-видавничою галуззю, не допускали вільного друкованого слова, відкидали будь-які прояви самостійної національної думки.

Процеси масового вилучення з фондів бібліотек літератури, що визнавалась радянською владою "ідеологічно-шкідливою", досліджуються як у російській, так і в українській історіографії. Зокрема, оригінальністю думки та новими підходами до вивчення видавничої справи відзначаються праці М. Тимошика [19]. У наукових публікаціях О. Федотової [20, 21] висвітлено діяльність державних і громадських установ, спрямовану на запровадження цензури в роботу бібліотек та видавництв України, проаналізовано інструкції, списки, правила та матеріали Головліту СРСР та Головліту УРСР.

У статті автор ставить за мету з'ясувати основні причини проведення масових вилучень друкованих видань з обігу в радянській Україні в 1930-і рр.

Виклад основного матеріалу. Після того, як радянські ідеологи прийшли до висновку, що розгортання видавничої справи в Україні має пов'язуватись суто з тріумфальною ходою радянської влади [19, с. 198], було проведене масове обстеження якості випущених книжок. Якщо протягом 1920-х рр. необхідність проведення вилучень пояснювалася завданнями ідеологічної боротьби, то в 1930-х рр. переважно вилучалися твори репресованих авторів [20, с. 34]. Зокрема, на початку 1930-х рр. конфіскації підлягали книжки, у створенні передмови чи редагуванні, упорядкуванні яких брали участь "шкідники" та "націоналісти". Так, згідно з довідкою ЦК, у 1931 р. було вилучено з ужитку як "політично-шкідливий" підручник "Основи українознавства" за редакцією А. Річицького [11, арк. 47].

У 1933 р., згідно з "Інформаційним оглядом" за підписом Д. Галушко, у якому зазначалось, що саме "численні помилки М. О. Скрипника в питаннях розвитку української радянської літератури та мистецтва дали змогу контрреволюційним елементам використати художню літературу, образотворче мистецтво, театр, кіно та ін. галузі культурного будівництва для боротьби проти диктатури пролетаріату, для просування націоналістичних ідей" [12, арк. 25], до списку "націоналістичної контрабанди в художній літературі" були внесені такі автори та їхні твори: М. Хвильовий "Вальдшнепи" та ін. твори, "просякнуті націоналістичними ідеями"; А. Сенченко (належав до школи М. Хвильового) "Червоноградські портрети" - твір "войовничого українського куркульського націоналізму, з яскравою куркульською агітацією"; М. Івченко "Робітничі сили" (у романі виступив проти радянської дійсності); Б. Антоненко-Давидович "Смерть" ("партія більшовиків - чужорідне тіло для України, а з націоналістичного погляду - це окупанти"); М. Куліш "Міна Мазайло", "Народний Малахій", "Патетична соната" - ці п'єси пролетарська критика засудила "як замасковану, націоналістичну контрабанду"; Д. Бузько "Чайка", у якому "життя лівих есерів до КП(б)У подається в такому аспекті - більшовики неправильно роз'яснювали національне питання, а есери правильно"; Я. Качура "Чад" (де написано, що "революцію на Україні творили селяни та українська інтелігенція, а не пролетаріат у спілці з трудовим селянством"); Л. Чернов (Малюшійченко) "На розі бур" (поезії, видавництво "Рух", 1933 р.) - "книга просякнута буржуазним націоналізмом" (конфіскована); В. Поліщук "Орден зеленого світлячка" (уривок з роману надрукований у журналі "Альманах" видавництва "Рух") - "виголошення соборної України, націоналістичні гасла в цьому уривку ста-

ранно замасковані марксизмом"; О. Досвітній "Кварцит" (видавництво "ЛІМ") - "автор дає оцінку Хвильовізму не як класово-ворожому виступу націоналістів, а як парадигми шукачів нового мистецтва" [12, арк. 2-21]. А спеціальним розпорядженням Політбюро ЦК КП(б)У від 27.03.1933 р. було проведено й вилучення з масових бібліотек (залишивши їх тільки у фондах бібліотек для потреб наукової роботи) та книгарень усіх видань М. Скрипника із подальшою заборонаю їх продажу [3, арк. 161]. У грудні 1933 р. після рішення листопадового пленуму ЦК КП(б)У "на основі вказівок ЦК" Головліт вилучив твори: А. Сліпанського ("Предмет та методи сільськогосподарської економіки", ДВУ, 1929 р., "Шляхи селянства до нового життя", ДВУ, 1928 р., усього 7 книг та 4 книги, у яких він був автором передмови, автором статті чи редактором); А. Річицького ("Національне питання доби наступу соціалізму в світлі настанов 16-го з'їзду ВКП(б)", "Пролетар", 1931 р., "Центральна Рада від лютого до жовтня", ДВУ, 1928 та 1930 р. видання, "Володимир Винниченко в літературі й політиці", ДВУ, 1930 р., усього 9 книг та 3 книги, де він був автором передмови) [13, арк. 165-166].

Після того, як у листі до ЦК КП(б)У під грифом "Таємно" від 16.01.1934 р. А. Хвиля зазначив, що "в зв'язку з тим, що серед викритих останнього часу як буржуазних націоналістів, провокаторів та шпигунів є чимало таких, які були авторами безпосередньо або редакторами чи впорядниками низки творів, що їх багато є по наших бібліотеках, постала гостра потреба переглянути ці твори й визначити такі, що підлягають вилученню з книжкового обігу", для оперативної роботи з перегляду літератури створювалися групи з партійців, а для загального керівництва роботою з перегляду книжкового фонду бібліотек при НКО створили центральну комісію під головуванням А. Хвилі. До складу комісії входили: керівник бібліотечного управління Кобленц, керівник Головліту Ткач, представник ВУРПС, директор центрального бібліотечного колектора та директор Книжкової палати [14, арк. 1, 3]. Проведення цієї роботи покладалось на Головліт. Так, із переліку виданих у видавництвах "Український робітник" у 1933-1934 рр. книг було вилучено 14 назв "троцькістської, націоналістичної, контрреволюційної" літератури. Також були вилучені книжки "за низку політичних помилок" та "через низку невірних тверджень" [16, арк. 1, 76]. У грудні 1934 р. Головліт затримав і вилучив видану видавництвом "На варті" збірку "Ленін про війну" за ред. Хаханьяна та Барвицького [13, арк. 168], "бо укладач та редактор збірки є відкритий контрреволюціонер Барвицький, а Хаханьян дав до цієї збірки велику вступну статтю, яка не тільки не популяризує ленінські висловлювання про війну і не полегшує читачам засвоєння матеріалу збірки, але й містить у собі ряд серйозних політичних помилок та нечітких формулювань, зокрема, на стор. 7 дана невірна характеристика суті ленінізму, яка суперечить визначенню Сталіна" [14, арк. 80; 15, арк. 173-174].

Та, щоб уникнути цілковитого вилучення української літератури, зокрема класиків, і запобігти "перекрученням", органам наросвіти, бібліотечним колекторам та окремим робітникам заборонили проводити масове вилучення книжок без спеціального дозволу та санкції НКО, а всім завідувачам облвно, міськвно та райвно надано директиву про негайне припинення масового вилучення книжок з бібліотек поза списками та вказівками, які надсилало НКО [14, арк. 1]. Однак, не зважаючи на ці "заборони", вилучення продовжувались [14, арк. 73]. Більше того, у вересні 1934 р. у ряді областей було перевірено, як виконуються накази з приводу вилучення книжок, що мають "ворожий, контрреволюцій-

ний характер". Унаслідок такої перевірки було виявлено, що по Вінницькій, Дніпропетровській областях у деяких бібліотеках "й досі на полицях перебувала контрреволюційна, націоналістична література". На винних у цьому лінійку НКО було покладено стягнення, звільнено з посад, а матеріали передано до органів НКВС [13, арк. 168].

Узагалі, Головлітом УСРР упродовж 1934-1936 років було укладено кілька видів списків літератури, що підлягали вилученню. І якщо раніше в "Списках" указували прізвище автора, назву твору, видавництво й мову, то в 1934 р. "практика дальшої роботи довела доцільність організації вилучення книг не за докладними бібліографічними списками видань, а за списками авторів, що їхні твори підлягають вилученню" [13, арк. 167]. Тож цензори перейшли до повної "уніфікації" своєї творчості, роблячи в рубриці "Назва" примітку: "Усі твори за всі роки, усіма мовами" [5, арк. 134]. Зокрема, такий зведений список авторів, усі твори яких призначалися на конфіскацію й знищення, Головліт надав у квітні 1934 р. До цього списку було включено імена таких багатьох відомих учених та письменників, як В. Атаманюк, А. Артемський, М. Баран, Т. Білаш, Я. Білик, О. Богдан, І. Боднар, В. Бон, С. Вікул, С. Вітек, М. Волобуєв, М. Вороний, О. Вишня, П. Демчук, О. Досвітній, Д. Загул, М. Ірчан, С. Пилипенко, А. Річицький, А. Сліпанський, М. Свідзінський, А. Шамрай, М. Яворський, М. Яловий та інших діячів культури, науки та мистецтва, разом 46 прізвищ [13, арк. 165-167]. Ці списки не лише на багато років вилучали із широкого вжитку найцінніші здобутки українців у національно-культурному житті країни, а й відбивали хронологію арештів.

26.07.1935 р. політбюро ЦК КП(б)У (протокол № 44), зобов'язавши всі обкоми "під відповідальність других секретарів покласти край огульним чисткам бібліотек та фактам вилучення з них літератури поза списками Головліту", наказало "негайно" прибрати з бібліотек України зінов'євсько-троцькістську літературу за списками, ухваленими ЦК ВКП(б). Усі вилучені книги здавались до обласних органів НКВС, дозволялось залишити по 2 примірники вилучених видань лише в таких бібліотеках: ЦК КП(б)У, УАМЛІН, ІЧП, УАН та обласних бібліотеках [4, арк. 50-51]. "Список № 3 літератури, що підлягає вилученню з продажу, бібліотек та навчальних закладів", який ішов як додаток до протоколу № 44 засідання політбюро від 26.07.1935 р., нараховував 83 позиції [4, арк. 85-89].

Згідно зі "Списком видань, конфіскованих Головлітом та затриманих у зв'язку з частковою конфіскацією або виправленням окремих матеріалів", надрукованому в Бюлетені Головліту УСРР № 1 за червень-липень 1935 р., за перше півріччя 1935 р. було конфісовано 17 назв книг; затримано для усунення політичних помилок 22 назви; вилучено (або всю, або з тексту вірші, статті, рекомендації) 12 назв. Усього список містив 56 назв, із них 19 назв художньої літератури та періодики, 16 назв соціально-економічної літератури, 13 назв сільськогосподарської та 8 назв технічної й медичної літератури [15, арк. 196-204].

У продажу затримувались навіть і не включені до "списку книг, які вилучаються з бібліотек" видання творів Маркса, Енгельса, Леніна в українському перекладі, які були підготовлені до друку "контрреволюціонерами, троцькістами, націоналістами" і "за їхньою редакцією випущені в світ" [17, арк. 15].

Особливо "пильні" посадовці, часто не вникаючи в зміст книг, а лише помітивши на її сторінках прізвище репресованого партійно-радянського керівника, відносили таку книгу до "не зовсім благонадійних у політич-

ному відношенні". Так, секретар Черкаського райкому партії Зеленський, побачивши на полях листів брошури "Про викладання історії середніх віків в середній школі" (видавництво "Український робітник") прізвище Скрипник, доніс в ЦК, що ця брошура "популяризує Скрипника і якогось Гунтера", і надіслав її на розслідування, позначивши червоним олівцем відповідні місця. На що завідділом шкіл ЦК КП(б)У Мойсеєнко повідомив, що "ця справа вже перевірялась і Скрипник - це прізвище складача друкарні" [17, арк. 69-70].

17.01.1937 р. до "Списку № 2 книг, які підлягають вилученню" потрапило 107 назв [18, арк. 2-10]. Серед них книги, які містили статті Л. Троцького і М. Скрипника; твори О. Вишні, А. Паніва, І. Вороного, О. Олесь, Г. Чупринки, С. Рудянського; "антирадянські, націоналістичні" книжки М. Хвильового; усі твори А. Сенченка, Г. Сенченка, Я. Грушевського, Я. Лівшиць, С. Якубовського, М. Ірчана, Г. Епіка, Г. Косинки, М. Яворського, С. Пилипенка, А. Ніковського, В. Поліщука. Деякі книги підлягали конфіскації через те, що передмову до них писали М. Зеров, А. Ніковський, А. Приходько. Наприклад, до цього списку потрапили "Вибрані твори" М. Черемшини, видані "Книгоспілкою" в 1930 р. (примітки і вступна стаття М. Зерова) та "Оповідання" Т. Будурляка ("Книгоспілка", 1929 р.), які містили "велику статтю А. Ніковського" [18, арк. 2].

Під час планових очищень від "ідеологічно невитриманої" літератури виявлялися все нові факти безсистемного вилучення друкованої продукції, що стало предметом особливої уваги органів влади. За постановою ЦК ВКП(б) від 9.12.1937 р. були терміново припинені всі заходи з перегляду книжкового складу бібліотек та книгарень, а також заборонені будь-які вилучення літератури за старими списками та будь-які знищення вже конфіскованих творів. Крім того, Агітпроп ЦК засудив "практику свавільного, що межує зі шкідництвом, масового вилучення літератури самим Головлітом" - "відтепер жодна книжка не могла бути заборонена без санкції ЦК, місцеві видання - без відповідної резолюції обкомів і крайкомів партії". До ряду відповідальних працівників органів цензури встановлювалися міри адміністративного, судового й партійного покарання [1, с. 311]. Тобто небачене знищення книжок у роки великого терору списувалося вже на "ворогів народу, що орудували в органах Головліту" та проводили "шкідницьку роботу з вилучення літератури" [21, с. 164].

Якщо раніше вилучалась "ідеологічно невитримана" література, то в 1938 р. вилученню підлягали книжки, автори яких були "ворогами народу". Так, 31.08.1938 р. Головліт надіслав до ЦК ЦКП(б)У на затвердження "Список № 1 на вилучення літератури, автори якої є ворогами народу", який нараховував 22 роботи В. П. Затонського, 43 книги М. М. Попова, 23 роботи О. О. Рекіса, до списку був включений навіть історичний роман З. П. Тулуб "Людолови", виданий видавництвом "Молодий більшовик" 1934, 1935 та 1937 р. - усього список № 1 включав 341 назву [5, арк. 13-36], а список № 2 включав 42 назви збірників, що містили "статті, промови, портрети та вихвалання ворогів народу" [5, арк. 36-46]. Станом на 19.09.1938 р. Головліт отримав завізовані списки № 3-9 [5, арк. 75]. Зокрема, список № 3 містив твори 39 авторів (А. В. Дикого, Г. Д. Епіка, М. К. Зерова, Г. М. Косинки та ін.), яких визнали "ворогами народу" [5, арк. 77-86]. І якщо в списках № 1 та № 2 указувались автор, назва, видавництво та рік видання, то в списку № 3 - тільки автор та назва з висновком Головліту: "Уважаємо, що треба вилучити всі твори цього автора". У списку № 4 було представлено 41 назву навчальної літератури, яку "треба списати в макулатуру" через на-

явність творів "ворогів народу" [5, арк. 88-94]. За списком № 5 "буржуазно-націоналістичної літератури" конфіскації підлягали твори В.І. Атаманюка, В. Елана-Блакитного, М. С. Волобуєва, О. Вишні, В. Ф. Дурдудівського, Б. Ю. Загула, П. Н. Загоруйка, М. Йогансена, О. Олеса, Л. М. Старицької-Черняхівської - усього 44 автори [5, арк. 96-111]. У списку № 6 були книги, які вилучили через "портрети ворогів народу: Постишева, Балицького, Амеліна, Якіра, Єгорова" (49 назв) [5, арк. 113-119]. У списках, затверджених політбюро ЦК КП(б)У в 1938 р., були й праці А. Хвилі, основного ініціатора погромницько-цензурських акцій на межі 1920-1930-х років та книги з його передмовами [2, с. 410]. Вони були списані "як макулатура". У листопаді 1938 р. з'явилися списки №№ 10-19, подані Головлітом на вилучення з книготорговельної мережі та бібліотек, написаних "ворогами народу", книг та збірників, у яких були статті, портрети, "вихвалювання та згадування прізвищ "ворогів народу" [6, арк. 22]. Зокрема, список № 10 містив 40 назв збірників [6, арк. 24-29], список № 13 - 40 назв [6, арк. 46-59], список № 17 - 35 назв [6, арк. 73-78]. Список № 15 містив 37 назв збірників, які потрібно було здати в макулатуру, "як застарілі й такі, що потребують виправлення" через те, що містять цитати, портрети й окремі уривки з творів "ворогів народу" [6, арк. 61-66].

Конфіскація літератури, авторами якої були репресовані "вороги народу", продовжувалась і в 1939 р. Зокрема, на початку 1939 р. під грифом "Таємно" Головліт надіслав у ЦК на перевірку та затвердження списки на вилучення та здачу в макулатуру "шкідливої" літератури за №№ 20-25 [7, арк. 21]. Так, список № 20 "Бібліографія книжок, автори яких виявлені як вороги народу" з висновком Головліту про те, що "всі книжки ворогів, які ввійшли в цей список, як і ті, що не ввійшли, шкідливі, ворожі", нараховував 42 автори [7, арк. 22-27]. Книги зі списку № 21, "які мали в собі уривки промов або статті, цитати, що вихвалюють ворогів", Головліт пропонував здати в макулатуру [7, арк. 28-34]. Цей список нараховував книги 40 авторів. Список № 22 нараховував 40 "шкідливих" збірників [7, арк. 35-40]. Список № 23 містив 33 назви "ворожих соціалістичній дійсності" літературних альманахів та збірників. До цього списку входили ще й окремі книги (9 назв), "автори яких не є ворогами народу, але мають передмови, статті ворогів-націоналістів" [7, арк. 41-48]. 16 квітня Політбюро ЦК затвердило списки Головліту за № 33 (містив 42 назви) та № 35 (35 назв) книг, підручників та збірників, "у яких вміщено статті, цитати, промови, оповідання, вірші ворогів народу та їх вихвалювання" [8, арк. 5-20]. 26 червня Політбюро затвердило списки №№ 45 (43 назви), 46 (41 назва), 47 (32 назви), подані Головлітом на вилучення книг, збірників, хрестоматій, у яких "вміщені статті, промови, доповіді, уривки з доповідей та портрети ворогів народу" [9, арк. 132-156]. 31 жовтня Політбюро затверджує списки №№ 48 (44 назви), 51 (38 назв), 53 (45 назв), 54 (64 назви) [10, арк. 5-52].

Та збагнувши, що вакханалія вилучень може взагалі залишити бібліотеки без книг, адже безліч книг 1930-х рр. були "засмічені передмовами, листами та промовами" так званих викритих партією "ворогів народу", партійні ідеологи наказують Головліту "відтепер включати до списків лише "авторські книги ворогів народу", а в усіх інших - робити "силами бібліотек та торговельної мережі викреслення й виправлення", залишаючи їх у загальних фондах бібліотек і навіть у книготорговельних підприємствах. "Список № 1 книг, які потрібно виправити" (18 назв) Політбюро затвердило 31.10.1939 р. У ньому містилися конкретні вказівки, що і як робити. Наприклад, у "Вибраних творах" І. Франка (за редакцією

Е. Кулика, передмова П. Колесника, упорядник А. Хуторян), виданих "Держлітвидавом" у 1936 р. пропонувалось "вирізати титульний лист, передмову П. Колесника (стор.5-16) та останню сторінку; у "Вибраних творах" Марка Вовчка (за ред. Н. Д. Чередник), виданих тим же видавництвом, пропонувалось вирізати передмову А. Хвилі (стор. 5-16); у збірці дитячої творчості "Щаслива юність" ("Дитвидав", 1938 р.) - "заклеїти сторінки 72 та 73" [10, арк. 1-4].

Тож бібліотекарі та книгари під наглядом цензорів зайнялися викреслюванням і затушовуванням імен "ворогів народу", "видиркою" (вилученням) як окремих статей, так і цілих розділів. При видаленні передмов або цілих статей цензори повинні були обов'язково робити відповідні затушовування у змісті, і якщо необхідно, на обкладинках, видаляючи всі посилання на вирвану статтю й прізвище автора [21, с. 166]. Як правило, ті рядки, на яких були зазначені прізвища й назви статей авторів, репресованих радянською владою, ретельно заклеювали цупким папером чи замальовували чорнилом.

Висновки

В умовах формування тоталітарного радянського суспільства й розгалуженої адміністративно-бюрократичної системи контролю за видавництвами та друкованими виданнями вся друкована продукція в Україні в 1930-і роки ретельно вивчалася на предмет її відповідності ідеологічній політиці держави. Художні твори, наукові праці передусім розглядалися під кутом зору "ідеологічної витриманості", від чого залежало бути чи не бути їм надбанням громадськості. Особливо системному політичному контролю та ідеологічному редагуванню підлягала українська книга, у якій найчастіше, за твердженням влади, "проводилися дрібнобуржуазні націоналістичні погляди". Спеціальні державні органи - НКО УСРР з його структурними підрозділами Головліту, ЦУД та ДПУ, а також партійні органи, що здійснювали цензурний нагляд, укладали за спеціально розробленою методикою різні види списків друкованих видань так званої "ідеологічно-шкідливої" літератури, яка підлягала вилученню з видавництв, книжкових складів, фондів бібліотек. Конфіскації підлягали книжки, створенні у передмови, у редагуванні або впорядкуванні яких брали участь "шкідники" та "націоналісти". Вилучалися твори авторів - "ворогів народу" та книги, авторами яких були репресовані партійно-радянські керівники. У період "великої чистки" 1936-1938 рр. основний тягар по вилученню друкованої продукції "ворогів народу" ніс Головліт. Регулярні кампанії по очищенню книжкових фондів від "шкідливої" літератури призвели до істотного скорочення запасів друкованої продукції.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декреты Советской власти. - М. : Политиздат, 1975. - Т. 7. - 386 с.
2. Історія партійно-радянської преси України. - К. : Політвидав, 1989. - 304 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України), ф. 1, оп. 6, спр. 338, 208 арк.
4. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 375, 225 арк.
5. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 30, 250+1 арк.
6. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 31, 99+1 арк.
7. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 32, 87+1 арк.
8. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 33, 158+1 арк.
9. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 34, 221+1 арк.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 16, спр. 35, 151+1 арк.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 4190, 49 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6220, 71 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6441, 169 арк.
14. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6442, 154 арк.

№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.

15. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6646, 205 арк.
 16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6650, 78 арк.
 17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 6846, 142 арк.
 18. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 7102, 74 арк.
 19. Тимошик М. Її величність книга. Історія видавничої справи Київського університету ім. Т.Г. Шевченка 1834-1999. / М. Тимошик. - К., 1999. - 306 с.
 20. Федотова О. Книга, як об'єкт цензурної політики / О. Федотова // Вісник книжкової палати. - 2002. - № 6. - С. 30-35.
 21. Федотова О. О. Політична цензура друкованих видань в УСРР-УРСР (1917-1990 рр.) / О. О. Федотова ; НАН України Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Курбаса. - К. : Парлам. в-во, 2009. - 350 с.

Молоткіна Валентина,

*доктор исторических наук, доцент, профессор кафедры истории и культуры Украины
 Переяслав-Хмельницкого государственного педагогического университета имени Григория Сковороды*

ІЗЬЯТИЕ ПЕЧАТНОЙ ПРОДУКЦИИ ЯК СПОСОБ БОРЬБЫ С ИНАКОМЫСЛИЕМ В УКРАИНЕ В 1930-е гг.

В статье анализируются основные причины проведения массовых изъятий печатных изданий из оборота в советской Украине в 1930-е гг. Показано, как в условиях формирования тоталитарного общества и разветвленной административно-бюрократической системы контроля над издательствами и печатными изданиями вся печатная продукция тщательно изучалась на предмет ее соответствия идеологической политике государства. Наиболее пристальному политическому контролю и идеологическому редактированию подвергалась украинская книга, в которой по утверждению власти чаще всего "проводились мелкобуржуазные националистические взгляды". Конфискации подлежали книги, в предисловии или редактировании, либо в упорядочении которых принимали участие так называемые "вредители" и "националисты". Изымались произведения авторов - "врагов народа" и книги, авторами которых были репрессированные партийно-советские руководители.

Ключевые слова: библиотека; издательство; издательское дело; печатная продукция; идеология; книги; литература; цензура.

Molotkina Valentyna,

*Doctor of History, associate professor, full professor of the Department of History and Culture of Ukraine of
 Pereiaslav-Khmelnytski State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda*

THE REMOVAL OF PRINTED PRODUCTION AS MEANS OF STRUGGLE AGAINST NON-CONFORMISM IN UKRAINE IN 1930s.

The article deals with main reasons of realization of mass removal of printed production from circulation in Soviet Ukraine in 1930s. All printed production was inspected by its accordance with ideological politics of the state in conditions of the formation of totalitarian society and ramified administrative-bureaucratic system of control over the publishing houses and printed editions. First and foremost works of the arts and scientific works were studied in order to define "the ideological steadfastness" which determined whether they could be the community's achievement. Ukrainian book, in which, according to power's confirm, "was leaded small-bourgeois nationalistic views", was especially under the systematic political control and was subordinate to ideological edition. Special authorities - National commissariat of education of USSR with its structural subdivisions like Central administrative board of literature and publishing houses, Central administrative board of printing, and State political management, and also part authorities which were responsible for the censorial control - they have made different kinds of printed edition's lists according to the special methods, so-called "ideological-harmful" literature - such literature was removed from the publishing houses, book storehouses, funds, libraries. Books which had been edited by so-called "pests" and "nationalists" were subordinate to confiscation. Works of authors-"public enemies" were withdrawn and books which authors were repressed partial-soviet workers were also subordinate to withdraw. Central administrative board of printing and publishing houses was responsible for the removal of printed production of "nation's enemies" in the period of "big cleaning" in 1936-1938. Regular drives of book funds' cleaning from the "harmful" literature were the reasons of substantial reduction of printed production reserves.

Keywords: library; publishing house; publishing business; printed production; ideology; books; literature; censorship.

REFERENCES

1. *Dekrety Sovetskoy vlasti* (1975), Politisdat, Moscow, Vol. 7, 386 p. (rus).
2. *History of party-soviet press of Ukraine* (1989), Polividav, Kyiv, 304 p. (ukr).
3. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 6, sprava 338, 208 p.
4. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 6, sprava 375, 225 p.
5. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 30, 250+1 p.
6. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 31, 99+1 p.
7. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 32, 87+1 p.
8. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 33, 158+1 p.
9. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 34, 221+1 p.
10. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 16, sprava 35, 151+1 p.

№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.

11. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 4190, 49 p.
12. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6220, 71 p.
13. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6441, 169 p.
14. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6442, 154 p.
15. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6646, 205 p.
16. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6650, 78 p.
17. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 6846, 142 p.
18. Central State Archive of Ukrainian public's unions, fond 1, opys 20, sprava 7102, 74 p.
19. Tymoshyk M. (1999), It's majesty book. The history of publishing business of Taras Shevchenko National University of Kyiv 1834-1999, Kyiv, 306 p. (ukr).
20. Fedotova O. (2002), Book as an object of censorial politics, *Herald of book chamber*, 6, pp. 30-35. (ukr).
21. Fedotova O. O. (2009), Political censorship of printed editions in USSR (1917-1990 pp.), *Parlamentske vydavnytstvo*, Kyiv, 350 p. (ukr).

© Молоткіна Валентина

Надійшла до редакції 05.11.2013

УДК 271.5:37.014.52|157/164?(045)

ПАПАЗОВА АНЖЕЛА,

*кандидат історичних наук, доцент кафедри історичних дисциплін
Маріупольського державного університету*

ЗАКЛАДИ НАВЧАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ ПРИ ЄЗУЇТСЬКИХ КОЛЕГІУМАХ У СХІДНОСЛОВ'ЯНСЬКОМУ РЕГІОНІ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ XVI - ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст.

У статті представлено, проаналізовано та систематизовано матеріал щодо складових елементів єзуїтських колегіумів навчального призначення в східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Розкрито способи впровадження та фінансування певних складових елементів колегіумів регіону та розглянуто їхнє місце в освітньо-виховній системі ордену.

Ключові слова: Товариство Ісуса; східнослов'янський регіон; освітньо-виховна система; дома ордену єзуїтів; колегіуми ордену єзуїтів.

Постановка проблеми. Проблема функціонування домів ордену єзуїтів - чернечого ордену католицької церкви - є важливою частиною вивчення діяльності Товариства Ісуса, католицької церкви та дослідження процесу взаємовпливу та взаємозбагачення культур. Ефективна робота ордену в його місцях, резиденціях, а особливо в школах і колегіумах залежала від роботи їх допоміжних складових елементів. Орден застосовував різні складові елементи для забезпечення функціонування своїх домів, які виходили за рамки традиційних у католицькій церкві, що дозволило йому досягти значних успіхів у поширенні католицтва в східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст. Діяльність єзуїтів щодо забезпечення функціонування складових елементів домів Товариства навчального призначення сприяла поширенню нових для зазначеного регіону закладів, які з'явилися на певних територіях уперше.

Аналіз досліджень і публікацій. Діяльність ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні розглядало багато авторів. Однак питання було й залишається предметом зацікавлені, передусім істориків. Серед них - роботи таких авторів, як С. Заленський, Б. Натонський, Л. Пехнік, Л. Гжебень, С. Обірек, Ф. Палушевич, Й. Пазенда [1]. Серед авторів східнослов'янського регіону ґрунтовно вивчала дома ордену білоруська дослідниця

Тамара Блінова [2]. Сучасна українська дослідниця Тетяна Шевченко розкрила сутність та призначення, указала на складові елементи конкретних єзуїтських колегіумів в українських землях [3]. Український дослідник Сергій Серяков розглядав бурси, конвікти, театри та одаліції єзуїтських колегіумів українських земель [4].

Джерела з історії діяльності ордену єзуїтів у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII століття, - це передусім архівні та опубліковані документи. Це нормативно-регламентаційні джерела - документи католицької церкви й документи Товариства: інвентарі, звіти, повідомлення й офіційні листи єзуїтів керівникам; майнові та фінансові документи. Складові елементи єзуїтських домів певним чином розкривають також актові документи (грамоти, привілеї, реєстри майнових документів). Є повідомлення і в документах особистого походження [5]. Про пишноту єзуїтських храмів можна отримати уявлення за будівлями, які збереглися в регіоні. Джерела дозволяють розкрити частину фактів щодо складових елементів колегіумів ордену в східнослов'янському регіоні в зазначений період.

Мета роботи - проаналізувати та систематизувати заклади навчального призначення при єзуїтських колегіумах у східнослов'янському регіоні в останній третині XVI - першій половині XVII ст.

№ 6 (126) листопад-грудень 2013 р.